

*Володимир Бурега,
викладач КДАіС*

**Чехословацька влада
та Православна Церква
в Підкарпатській Русі
(Закарпатській Україні)
в 1920–30-ті роки**

Приєднання Закарпаття до Чехословаччини було санкціоноване радою п'яти держав у Парижі 3 березня 1919 року²⁷⁹ та затверджене Сен-Жерменською мирною угодою 10 вересня 1919 року. Передбачалося, що Підкарпатська Русь (саме таку офіційну назву отримав цей регіон) стане автономним краєм у складі Чехословацької республіки (ЧСР). У Сен-Жерменській угоді йшлося про те, що в Підкарпатській Русі діятиме місцевий парламент, який матиме законодавчу владу в питаннях місцевого самоврядування, мови, освіти та релігії. За Президентом ЧСР визнавалося право призначати в цей край губернатора, підзвітного парламенту. Передбачалося також, що урядовці в Закарпатті будуть призначатися, по можливості, з місцевого населення²⁸⁰. За Тріанонською мирною угодою (4 березня 1920 року) входження Підкарпатської Русі до складу ЧСР було офіційно визнане Угорщиною.

29 лютого 1920 року було прийнято першу Конституцію ЧСР, в тексті якої відобразилися і вказані положення Сен-Жерменської угоди. Пункти 2–9 параграфу 3 Конституції підтвердили, що Підкарпатська Русь є автономною територією у складі Чехословаччини і що тут має бути створено місцевий сейм. 5 травня 1920 року Президент ЧСР Томаш Масарик призначив першого губернатора краю. Ним став Григорій Жаткович — лідер русинської еміграції в США. Та при цьому була створена й посада, що не передбачалася конституцією — віце-губернатора Підкарпатської Русі, який, за задумом пражських політиків, і мав стати носієм реальної влади в регіоні. Якщо губернатори і в майбутньому призначалися з-поміж представників русинської

²⁷⁹ Чехия и Словакия в XX веке: Очерки истории. М., 2005. Т. 1. С. 98.

²⁸⁰ Пушкеш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945. М., 2006. С. 55–56.

інтелігенції, то віце-губернатори були представниками чеського чиновництва та контролювали відділи місцевої адміністрації, які також очолювали переважно чехи. Першим віце-губернатором краю став Петр Еренфельд²⁸¹.

Незважаючи на призначення до Підкарпатської Русі губернатора та віце-губернатора, конституційне положення про скликання місцевого сейму не було виконане урядом ЧСР. Це спричинило конфлікт між Г. Жатковичем та пражськими урядовцями, внаслідок якого в березні 1921 року Жаткович пішов у відставку та знов повернувся до США. Нового губернатора не призначали до листопада 1923 року. Протягом цього періоду (з березня 1921 до листопада 1923 р.) краєм фактично керував П. Еренфельд.

Приєднання Закарпаття до Чехословаччини стало важливою перемогою чеської дипломатії. Але, домігшись включення Підкарпатської Русі до складу ЧСР, пражські політики зіткнулися з цілим комплексом територіальних, соціально-економічних, національних, культурно-мовних та конфесійних проблем. Закарпаття мало свою специфіку та принципово відрізнялося від решти території республіки.

Православний рух в Підкарпатській Русі

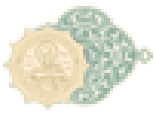
Вже в 1919 році в Закарпатті почався так званий «православний рух», тобто масовий перехід місцевого населення від Греко-Католицької Церкви до Православ'я. Цей рух супроводжувався захопленням уніатських храмів, вигнанням греко-католицьких священників з парафіяльних будівель, зіткненнями з поліцією. Архіви чехословацьких органів влади в Празі зберігають чимало матеріалів, що свідчать про численні факти порушення громадського порядку в закарпатських селах у зв'язку з конфесійним протистоянням. Це дає підстави деяким дослідникам називати православний рух «релігійною війною»²⁸².

Щоб оцінити масштаб цього руху, слід згадати, що, за даними угорського перепису населення 1910 року, в Підкарпатській Русі мешкало лише 558 чоловік православного віросповідання²⁸³. А на початку 1920 року їхня кількість сягала вже 50 000 чоловік. За даними чехословацького перепису 1921 року православних в краї було 60 599 чоловік, що становило 16% населення. А до 1924 року ця цифра виросла

²⁸¹ Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси. Ужгород, 2006. С. 52–53, 187, 399.

²⁸² Magosci P.R. The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus' 1848–1948. London, 1978. S. 179. Marek P., Bureha V. Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953: Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi. Brno, 2008. S. 272.

²⁸³ Gorazd (Pavlik), biskup. Pamětní spis o právním postavení církve pravoslavné v Republice Československé. Praha, 1932. S. 5.

до 100 000 чоловік²⁸⁴. Така ж динаміка зберігалася і в наступні роки. Під час перепису населення 1930 року православними назвали себе 111 987 мешканців Закарпаття²⁸⁵.

Чехословацькі органи влади спочатку не мали чіткої концепції дій у складній конфесійній ситуації на території Підкарпатській Русі. Празькі урядовці сприймали Греко-Католицьку Церкву, перш за все, як промадярську суспільно-політичну силу. Натомість Православну Церкву вони вважали носителькою слов'янської ідентичності, за що її й переслідували протягом кількох століть. Православний рух в Підкарпатській Русі чеські політики спочатку вважали аналогом антикатолицького руху, що почався в Чехії та Моравії у 1918 році. Саме тому чеські чиновники, що працювали на Закарпатті, не перешкоджали спонтанним масовим переходам місцевого населення до Православ'я.

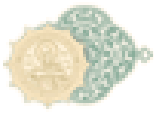
Але дуже скоро з'ясувалося, що православний рух в Підкарпатській Русі має свою специфіку і суттєво відрізняється від антикатолицьких акцій в Чеських землях. Якщо в Чехії антиримські настрої були тісно пов'язані з падінням релігійності в цілому (майже половина мешканців Чехії, Моравії та Сілезії, що залишили Католицьку Церкву, під час перепису населення 1921 року заявили, що не сповідають ніяких релігійних поглядів), то в Закарпатті відсоток атеїстів був дуже незначним (під час перепису населення до категорії «без сповідання» тут віднесли себе лише 1 167 чоловік, тобто менше 0,2% населення)²⁸⁶. Глибока релігійність карпаторосів була для чехів цілком незвичною. Віруючими тут були навіть представники крайніх лівих політичних сил. Як згадував Яромир Нечас, який у 1920 році працював секретарем губернатора Підкарпатської Русі, навіть більшовицькі вожді русинів регулярно відвідували храми, місцеві соціал-демократи з пошаною вітали священників, а одне з антиклерикальних зібрань в Ужгороді почалося вітанням «Слава Ісусу Христу!»²⁸⁷. Тому, хоча комуністична партія й була однією з найпопулярніших політичних сил Закарпаття протягом усього міжвоєнного періоду, це зовсім не означало падіння релігійності серед місцевого населення. Цікаво, що 7 квітня 1924 року віце-губернатор Підкарпатської Русі повідомляв МВС ЧСР, що комуністи підтримують захоплення уніатських храмів та поширюють думку, що не тільки храми, але й парафіяльні будівлі, пасовища, дуги та ліси — усе це належить на-

²⁸⁴ Ашкинази З. Г. Православное движение в Подкарпатской Руси. Ужгород, 1926. С. 28.

²⁸⁵ [Gorazd (Pavlik), biskup.] Pamětní spis. S. 5.

²⁸⁶ Marek P. Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924). Brno, 2005. S. 14.

²⁸⁷ Див.: Шевченко К. В. Русины и межвоенная Чехословакия: К истории этнокультурной инженерии. М., 2006. С. 117.

роду. В результаті в деяких селах з переважно православним населенням на виборах перемогли комуністи²⁸⁸.

Таким чином, православний рух мав очевидну тенденцію до зближення з небажаними для Праги політичними силами. З одного боку, сам факт повернення до Православ'я означав ідейну орієнтацію на Росію, як на країну з найпотужнішою зі слов'янських Православних Церков. Тому в православному русі помітну (а часто й головну) роль відігравали представники русофільських політичних сил (наприклад, О.Ю. Геровський), різко налаштовані проти чеського панування в краю. З іншого боку, специфіка регіону не виключала проникнення до православного руху комуністичної ідеології.

Ще однією проблемою, з якою зіткнулися пражські урядовці, було збереження в Підкарпатській Русі старого угорського законодавства, яке суттєво ускладнювало процедуру зміни сповідання. Переходи з Греко-Католицизму до Православ'я регулювалися законом, який було затверджено в Угорщині ще в 1868 році. Цей закон передбачав, що громадянин, який вирішив змінити сповідання, має подати прохання нотару²⁸⁹ у присутності греко-католицького священника та спеціально скликаній комісії. Ця процедура будувалася на особистому контакті громадянина, представників державної влади та священника і тому не могла бути ефективною за умови масових переходів з однієї конфесії до іншої. До того ж, під час «релігійної війни» русини взагалі відмовлялися дотримуватися цієї процедури. Вони не подавали до органів влади заяв про зміну сповідання, стверджуючи, що від народження були православними і офіційно унію ніколи не приймали.

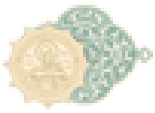
Також за угорськими законами храм і церковне майно могли перейти у власність іншої конфесії лише в тому разі, якщо до неї законним шляхом переходили усі парафії цієї громади. Та навіть якщо в деяких населених пунктах і відбувалися подібні стовідсоткові навернення до Православ'я, юридично вони ніколи не оформлялися належним чином. Тому закон був на боці греко-католиків, і уніатське духовенство зверталося за допомогою до правоохоронних органів. Неодноразово поліція силоміць намагалася повернути уніатам захоплені селянами храми, що призводило до збройних сутичок²⁹⁰.

На початку 1926 року Мукачівський уніатський єпископ Петро Гебей у своєму листі до Міністерства освіти ЧСР перелічив 37 храмів, незаконно захоплених православними. За підтримки держави 20 із них протягом 1926 року повернули греко-католикам. Решта залишилися у користуванні православних, бо повернення їх уніатам виявилось практично

²⁸⁸ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 287–288.

²⁸⁹ Нотари — представники державної адміністрації в селах. Інститут нотарів існував в Підкарпатській Русі з 1867 до 1944 року. Див: Поп И. Цит. соч. С. 275.

²⁹⁰ Ашкинази З. Г. Указ. соч. С. 31.

неможливим. За словами віце-губернатора краю А. Розсипала²⁹¹, в цих 17 громадах або вже взагалі не було жодного греко-католика, або їх лишилися одиниці²⁹².

Оскільки протягом 1920–1921 років питання про майбутню модель державно-церковних стосунків у Чехословаччині залишалося відкритим, уряд ЧСР вважав передчасним прийняття якихось однозначних рішень з приводу конфесійної ситуації на Закарпатті. Відсутність чіткої позиції держави лише підштовхувала селян до стихійних акцій, тому «релігійна війна» тривала кілька років. Архаїчні угорські закони офіційно діяли в регіоні до 1925 року, хоча фактично вони вже не виконувалися. Лише 23 квітня 1925 року Томаш Масарик підписав новий закон «Про взаємовідносини релігійних сповідань» (№ 96), який відмінив відповідні австрійські та угорські законодавчі акти.

Коли почався православний рух, на Закарпатті не було ніяких православних церковно-адміністративних органів. Нез'ясованим лишалося навіть питання про те, якій з Помісних Православних Церков мають підкорятися новостворені громади. До розпаду Австро-Угорщини православне населення Підкарпатської Русі та Словаччини формально входило до складу автокефальної Карловацької митрополії²⁹³. Та Карловацькі митрополити фактично не мали змоги здійснювати свої канонічні повноваження на цій території.

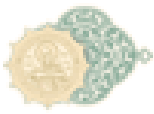
З іншого боку, від початку ХХ століття починаються контакти православних русинів з РПЦ, від якої їм вдалося отримати реальну підтримку. Мешканці Закарпаття, які бажали зберегти зв'язок із Православною Церквою, нелегально перетинали кордон, відвідували Холмщину (яка тоді входила до складу Російської імперії) і тут зверталися до православних священників. Наприклад, 1910 року місцевий селянин Олександр Кабалюк прийшов на Холмщину до Яблочинського монастиря. Тут єпископ Євлогій (Георгієвський) звершив його чернечий постріг з іменем Олексій, хіротонісав його в священний сан, і, давши богослужбову літературу й церковне начиння, благословив повернутися на Закарпаття, щоб нести там пастирське служіння²⁹⁴. Того ж 1910 року Константинопольський Патріарх Іоаким III дав архієпископу Волинському Антонію (Храповицькому) титул Екзарха Підкарпатської Русі, а також надіслав йому кілька антимінсів, які призначалися для православного духовенства Закарпаття. Проте титул Екзарха так і лишився номіналь-

²⁹¹ Антонин Рзсипал (1866–1937 рр.) змінив П. Еренфельда на посаді віце-губернатора у 1923 році. Див.: Поп І. Цит. соч. С. 311.

²⁹² Marek P., Burcha V. Op. cit. S. 353.

²⁹³ Адміністративний центр митрополії знаходився у Сремських Карловцях (територія сучасної Сербії), звідки й походить її назва.

²⁹⁴ Євлогій (Георгиевский), митр. Путь моей жизни. М., 1994. С. 235.

ним. Владика Антоній не мав практичної можливості реалізувати свої повноваження щодо Підкарпатської Русі²⁹⁵.

У 1919–1920 рр., коли Закарпаття охопив православний рух, питання про вищу церковну владу, якій мали підкоритися новостворені православні громади, набуло величезного значення. Його вирішення ускладнювалося ще й тими змінами, які відбулися в житті інших Помісних Церков після Першої Світової війни.

У травні 1919 року Карловацька митрополія увійшла до складу Сербської Православної Церкви (СПЦ)²⁹⁶. Тому з цього часу СПЦ вважала Закарпаття своєю канонічною територією. Вже на початку 1920 року мали місце перші спроби православних карпаторосів налагодити зв'язок із СПЦ. У березні 1920 року чехословацький посол у Белграді Антонін Калина писав до Праги, що сербську столицю відвідали два делегати з Підкарпатської Русі. Вони просили керівництво СПЦ відправити до Закарпаття православних священників. За інформацією посла, Белградський митрополит (згодом — патріарх) Димитрій вислухав це прохання дуже обережно. Сербська Церква не наважилася тоді розгортати свою діяльність на Закарпатті без попередньої згоди уряду ЧСР²⁹⁷.

В той же час, новостворені православні громади намагалися встановити контакт із митрополитом Антонієм (Храповицьким), який все ще мав титул Екзарха Підкарпатської Русі. У травні 1920 року владика Антоній прибув на Афон, де тимчасово мешкав в руському монастирі святого Пантелеїмона. Тут (можливо, від сербського духовенства) він дізнався про православний рух на Закарпатті й 5 червня 1920 року написав «Послання к карпаторусскому народу», в якому говорив про своє бажання прибути на Закарпаття, однак, в той же час, зазначав: «Якщо ж я до вас не прийду, поспішайте до Сербії, до православної митрополії в Карловцях. Там православні архієреї навчать вас, що робити»²⁹⁸. Подальші події дійсно не дозволили митрополиту Антонію відвідати Закарпаття. Після недовгого перебування в Криму він разом із армією Врангеля евакуювався до Константинополя, а звітати у 1921 році переїхав до Сербії²⁹⁹.

Наприкінці серпня 1920 року Підкарпатську Русь відвідав представник Сербської Православної Церкви єпископ Нішський Досифей (Васич).

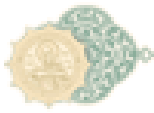
²⁹⁵ Никон (Ркалицкий), архиеп. Митрополит Антоний (Храповицкий) и его время 1863–1936. Книга первая. Нижний Новгород, 2003. С. 691–692. Grigorič V. *Pravoslavna crkva ve státě Československém*. Praha, 1928. S. 38.

²⁹⁶ Див.: Сліпечевич Ђоко, др. Историја Српске Православне Цркве. Књ. 2. Београд, 2002. С. 556–561.

²⁹⁷ Marek P., Bureha V. *Op. cit.* S. 281.

²⁹⁸ Наведено в зворотному перекладі з чеської за: Grigorič V. *Op. cit.* S. 39.

²⁹⁹ Э.П. Р. Антоний (Храповицкий), митрополит Киевский и Галицкий, Первоиерарх Русской Православной Церкви за границей / Православная энциклопедия. М., 2001. Т. 2. С. 649.

Та цей візит не мав офіційного характеру. Єпископ Досіфей перебував на лікуванні у Карлових Варах. Потім він провів у Празі переговори з представниками Чехословацької Церкви³⁰⁰ та здійснив подорож на Закарпаття, де відвідав кілька населених пунктів, охоплених православним рухом і пообіцяв русинам підтримку СПЦ у справі створення церковних громад³⁰¹. Пізніше посол Чехословаччини у Белграді повідомляв МЗС ЧСР, що Досіфей детально поінформував Сербського Патріарха Димитрія про стан справ у Підкарпатській Русі³⁰².

Візит єпископа Досіфея на Закарпаття мав дуже важливе значення для подальшого розвитку місцевої Православної Церкви. Після цього візиту православні русини почали вважати Сербську Церкву своєю головною покровителькою у справі церковного відродження. Віце-губернатор краю, П. Еренфельд, ще 2 серпня 1920 року писав до Президії Ради Міністрів ЧСР, що вважає небажаним приїзд до Підкарпатської Русі сербського єпископа, оскільки це може посилити в регіоні сепаратистські настрої і ослабити єдність Чехословацької держави. Пізніше Еренфельд також неодноразово висловлювався проти дій єпископа Досіфея³⁰³.

Однак празькі урядовці спочатку цілком позитивно сприйняли перспективу місіонерської діяльності СПЦ на території ЧСР. Це було обумовлено, перш за все, союзницькими стосунками між Чехословаччиною та Королівством Сербів, Хорватів та Словенців (СХС). Саме у серпні 1920 року, коли єпископ Досіфей проводив переговори з представниками Чехословацької Церкви та відвідував Закарпаття, між керівництвом Чехословаччини, Королівства СХС та Румунії було досягнуто домовленості про створення військово-політичного союзу, так званої «Малої Антанти»³⁰⁴. Саме тому діяльність Сербської Церкви на території ЧСР

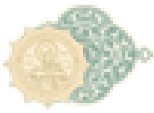
³⁰⁰ Чехословацька Церква (нині — Чехословацька Гуситська Церква) — конфесія, яку в січні 1920 року створили священики та миряни, що вийшли зі складу Католицької Церкви. В 1920–1924 рр. Чехословацька Церква вела переговори з СПЦ з приводу приєднання до Православ'я. Та більшість членів Чехословацької Церкви відмовилися від об'єднання з СПЦ. Лише моравське крило Чехословацької Церкви на чолі з єпископом Гораздом (Павліком) увійшло до складу СПЦ як окрема єпархія. Про створення Чехословацької Церкви докладніше див.: Cinek Fr. K náboženské otázky v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925. Olomouc, 1926; Frýdl David. Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky: snaha o reformu katolicizmu v Čechách a na Moravě. Brno, 2001; Kaňák M. Dr Karel Farský. O životě a díle prvního patriarchy církve československé. Praha, 1951; Marek P. České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924. Rosice, 2000.

³⁰¹ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 281.

³⁰² Див. лист А. Каіни до МЗС ЧСР від 05.03.1921. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AaI — AMZV), sekce II, karton 61, č. 8037–1921 pres.

³⁰³ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 282.

³⁰⁴ Див.: Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920–1921. Svazek I. Praha, 2005. S. 6–7, 160–162.

Празький уряд вважав важливим фактором зближення двох слов'янських держав-союзниць.

1 грудня 1920 року Архієрейський Собор СПЦ заслухав доповідь єпископа Досіфея про його перебування в Чехословаччині та ухвалив направити його до ЧСР як офіційного делегата СПЦ. До обов'язків Досіфея входило, у тому числі, і тимчасове керування православними громадами Підкарпатської Русі³⁰⁵. 11 березня 1921 року він знову прибув до Праги, а 19 березня МЗС ЧСР офіційно підтвердило його повноваження як делегата СПЦ³⁰⁶.

Головним напрямом своєї діяльності єпископ Досіфей вважав діалог з Чехословацькою Церквою. Знову приїхати на Закарпаття він зміг лише у серпні 1921 року. 21 серпня в Ізі під його головуванням відбулися збори представників православних громад Підкарпатської Русі, які заявили, що визнають канонічну владу СПЦ. Збори обрали тимчасову Єпархіальну раду, а також затвердили проект статуту Православної Церкви в Підкарпатській Русі³⁰⁷. Однак уже за кілька днів після зборів єпископ Досіфей залишив край. 29 серпня він брав участь у Соборі Чехословацької Церкви в Празі, а на початку вересня поїхав до Сербії, де займався підготовкою єпископської хіротонії Горазда (Павліка). До Праги владика повернувся лише на початку листопада 1921 року.

15 листопада 1921 року єпископ Досіфей під час особистої зустрічі з головою уряду та міністром закордонних справ ЧСР Едвардом Бенешем передав останньому проект статуту, прийнятий в Ізі, та меморандум православних громад Підкарпатської Русі. Також він звернувся до Бенеша з проханням дозволити в'їзд на Закарпаття російських та сербських священників для тимчасового керування місцевими церковними громадами³⁰⁸.

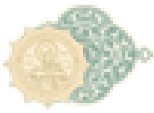
Та уряд досить обережно поставився до пропозицій єпископа Досіфея. На це було кілька причин. Діяльність делегата СПЦ на території ЧСР викликала невдоволення як вищого керівництва Католицької Церкви, так і католицьких кіл в Чехословаччині та Королівстві СХС. Вже в березні 1921 року з протестом проти спроб Сербської Церкви розгорнути місію в Чеських землях та на Закарпатті виступив хорватський греко-католицький священник Я. Шимрак. Він звернувся до уряду Королівства СХС із закликом заборонити відправлення до ЧСР сербського єпископа. Тоді ж (у березні) папський нунцій в Белграді монсенсьйор Черубіні відвідав посла ЧСР А. Калину з метою довідатися про контакти греко-католиків Підкарпатської Русі з Сербською Церквою.

³⁰⁵ Див.: Игнатий (Шестаков), иерод., Бурега В.В. Досифей (Васич), исповедник, митрополит Загребский / Православная энциклопедия. М., 2007. Том XVI. С. 51–52.

³⁰⁶ AMZV, sekce II, karton 62, složka «Československá pravoslavná církev. Různé. 1921–1924», č. 8159/21 pres.

³⁰⁷ Grigorič V. Op. cit. S. 142.

³⁰⁸ Там само.

А. Калина писав до МЗС ЧСР, що дії католиків в Королівстві СХС і Чехословаччині пов'язані між собою та координуються безпосередньо Ватиканом³⁰⁹. Розвиток подій влітку та восени 1921 року цілком підтвердив справедливність його слів.

У червні 1921 року до МВС ЧСР було подано інтерпеляцію проти діяльності єпископа Досіфея. Документ підписали депутати від Чехословацької народної партії (ця партія об'єднувала чеських та моравських католицьких політиків)³¹⁰. Практично одночасно з чеськими депутатами протест подібного змісту оприлюднили і словенські католицькі депутати в парламенті Королівства СХС. 16 червня 1921 року белградська газета «Трибуна» повідомляла, що словенські католики заявили в парламенті, що вважають місію Досіфея в ЧСР втручанням у внутрішні справи іншої держави³¹¹.

Та найбільш вагомю акцією католиків стала нота протесту з приводу дій єпископа Досіфея, яку 9 жовтня 1921 року Державний секретар Ватикану кардинал Г'єтро Гаспаррі вручив послу ЧСР при Папському престолі Камілу Крофті. З приватної бесіди, яка відбулася при передачі цієї ноти, Крофта зрозумів, що Ватикан уважно слідкує за ситуацією в Підкарпатській Русі, регулярно отримуючи відповідну інформацію від Мукачівського греко-католицького єпископа та папського нунція в Празі³¹². Таким чином, Католицька Церква активно намагалася перешкодити розвитку місії єпископа Досіфея. І пражські урядовці не могли залишити поза увагою активність католиків, одночасно проявлену в Празі, Белграді та Ватикані.

На наш погляд, саме це і змусило уряд ЧСР стримано поставитися до ініціатив єпископа Досіфея. В результаті проект статуту Карпаторуської єпархії, переданий Е. Бенешу у листопаді 1921 року, урядом ЧСР ніколи офіційно не розглядався. Також залишилося без відповіді прохання про вїзд до Закарпаття російських та сербських священників. Така позиція уряду призвела до небажаних для держави наслідків. Фактично пражська влада випустила з рук ініціативу (або, точніше, не захотіла взяти її). Не отримавши правового оформлення, православний рух в Підкарпатській Русі і надалі розвивався стихійно. Крім того, мовчання офіційної влади з приводу меморандуму, переданий Е. Бенешу, посилювало в регіоні античеські настрої.

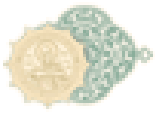
Єпископ Досіфей також став діяти без урахування позиції уряду. Під час створення ним або за його підтримки органів церковного управління

³⁰⁹ AMZV, sekce II, karton 61, č. 8640–1921 pres.

³¹⁰ Interpelace 2296. Poslanecká sněmovna NSRČ. 1921. I volební období, 3 zasedání. Див.: AMZV, sekce II, karton 62, č. 19803 — II — 1921.

³¹¹ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 297.

³¹² AMZV, sekce II, karton 62, složka «Československá pravoslavná církev. Různé. 1921–1924», č. 194 dův. III 1921.

фактично ігнорувалося чинне законодавство. Також, прагнучи хоча б частково вирішити проблему нестачі духовенства, він став звершувати священницькі хіротонії. При цьому кандидати, яких він зводив у священний сан, далеко не завжди мали середню освіту, що пізніше стало перешкодою для державного визнання їхніх повноважень. Протягом 1921–1924 рр. єпископ Досіфей рукоположив у священний сан на Закарпатті 17 чоловік, з яких лише четверо мали необхідний рівень освіти³¹³.

На початку 1922 року делегат СПЦ знов покинув Чехословаччину та виїхав до Женеви, де взяв участь у міжнародній конференції з приводу надання допомоги голодуючим у радянській Росії. Наступного разу єпископ Досіфей прибув на Закарпаття у серпні 1922 року. Саме тоді він призначив головою Єпархіальної ради Карпаторуської єпархії ігумена Олексія (Кабалюка), давши йому сан архімандрита³¹⁴.

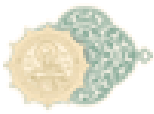
Таким чином, хоча єпископ Досіфей і взяв на себе тимчасове керування закарпатськими православними парафіями, він мав можливість лише епізодично відвідувати цей регіон. Не мали успіху і його спроби знайти серед місцевих жителів гідного кандидата у єпископи, якому б можна було доручити постійне керівництво церковними громадами. Єдиним священником, який мав авторитет серед місцевого населення, був отець Олексій (Кабалюк). Проте він не мав богословської освіти і тому у разі зведення його в сан єпископа, його повноваження не могли бути визнані Чехословацьким урядом. А це означало б неможливість створення легітимних (з точки зору держави) органів вищого церковного управління в Підкарпатській Русі. З іншого боку, діяльність єпископа Досіфея набула небажаного для держави зовнішньополітичного резонансу. Тому в 1922 році Державне управління культів при Міністерстві освіти ЧСР починає шукати можливості усунути вплив СПЦ на православний рух на Закарпатті.

Проблема канонічної юрисдикції

Протягом осені 1922 — весни 1923 року ситуація в краї зазнала суттєвих змін. Внаслідок публікації головою Чехословацької Церкви К. Фарським та професором Фр. Калоусом «Чехословацького катехізису», положення якого суперечили православному віровченню, єпископ Досіфей заявив, що припиняє свою місію в ЧСР, і в листопаді 1922 року повернувся до Сербії. Після цього він не мав можливості приїхати до ЧСР аж до літа 1924 року. Це призвело до певного адміністративного вакууму в Православній Церкві на Закарпатті. Тому вже в листопаді 1922 року заповнити цей вакуум намагаються інші особи.

³¹³ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 299–300.

³¹⁴ Игнатий (Шестаков), иерод., Бурега В. В. Досифей (Васич), исповедник, митрополит Загребский. С. 51–52.

У серпні 1922 року державну реєстрацію отримала Чеська православна церковна громада в Празі. Її головою став доктор права Мілош Червінка, а духовним керівником — архімандрит Савватій (Врабець). У період свого формування (1921–1922 рр.) ця громада також визнавала над собою владу єпископа Досіфея, але після державного визнання керівництво громади розірвало стосунки з СПЦ і почало шукати можливості перейти в юрисдикцію Вселенського Патріархату, аби домогтися від Константинополя єпископської хіротонії архім. Савватія. Іншим напрямом активності Празької громади були спроби поширити свій вплив на територію Закарпаття.

9 листопада 1922 року доктор М. Червінка відвідав Підкарпатську Русь, де провів у селищі Бедевля переговори з представниками православних громад шести населених пунктів³¹⁵. У результаті ці громади підписали та передали доктору Червінці прохання про перехід в юрисдикцію Константинопольського Патріарха. Ймовірно, що підтримку празькому ємісару надав віце-губернатор Підкарпатської Русі П. Еренфельд, який пізніше неодноразово заявляв про доцільність розповсюдження в регіоні впливу Празької громади. Цей візит М. Червінки слід вважати першим кроком до розколу в Православній Церкві на Закарпатті, що тривав більше двадцяти років.

Слід зазначити, що, за статутом Празької громади, її юрисдикція розповсюджувалася лише на історичні Чеські землі (Чехію, Моравію та Сілезію). Юридичних підстав для діяльності на Закарпатті ця громада не мала. Але спроби М. Червінки поширити вплив громади і на Підкарпатську Русь фактично були підтримані празькими урядовцями. Ще під час обговорення статуту громади Міністерство освіти ЧСР³¹⁶ зазначало, що Празька православна громада має стати важливим чинником чеського впливу на Закарпатті. Саме за допомогою громади, керованої лояльними до уряду чехами, міністерство планувало узяти під контроль стихійний православний рух у Підкарпатській Русі³¹⁷. Таким чином, за думкою Міністерства освіти, Чеська православна церковна громада мала стати знаряддям для реалізації конфесійної політики держави.

³¹⁵ Лист з Президії Громадянського правління Підкарпатської Русі до Міністерства освіти ЧСР від 30.11.1922 (č. 11–7800 pres. ai 22). Národní archiv, Praha (дааі — NA), fond Ministerstvo školství a národní osvěty 1918–1945 (дааі — MŠANO), karton 3907, č. 134854/1922.

³¹⁶ В Чехословацькій республіці Міністерство освіти курувало, у тому числі, і конфесійні питання. За опрацювання та втілення в життя державної конфесійної політики відповідало Державне управління культів, що було структурним підрозділом Міністерства освіти ЧСР.

³¹⁷ Лист з Міністерства освіти ЧСР до МЗС ЧСР від 22.02.1922. NA, fond Předsednictvo ministerské rady 1918–1945 (дааі — PMR), karton 498, složka «Zpravy o činnosti pravoslavné náboženské obce v Praze (1920–1941)», č. 4398/1133 S — 1922.

4 березня 1923 року у Константинополі Вселенський Патріарх Мелетій IV (Метаксакіс) хіротонісав архімандрита Савватія (Врабеця) в єпископський сан, з призначенням його архієпископом Празьким та всієї Чехословаччини. У Патріаршому Томосі, виданому напередодні хіротонії, йшлося, що до канонічної юрисдикції архієпископа Савватія входять Чехія, Моравія, Сілезія, Словаччина та Підкарпатська Русь³¹⁸. Константинопольський Патріарх ніяк не узгодив свої дії з СПЦ, яка вже мала свої громади на території ЧСР. Тому після повернення архієпископа Савватія до Праги почався конфлікт між Константинопольською та Сербською Церквами з приводу канонічної юрисдикції на території ЧСР. Особливо боляче цей конфлікт відбився на церковному житті Закарпаття, де все ще продовжувалося протистояння між православними та греко-католиками.

Протягом 1923 року державні органи ЧСР підтримували архієпископа Савватія. При цьому уряд ЧСР утримався від офіційного визнання його повноважень щодо Підкарпатської Русі³¹⁹. Незважаючи на це, за підтримки центральних та місцевих органів влади архієпископ Савватій здійснював подорожі на Закарпаття, відправляв тут богослужіння, освячував храми та ставив священників. Також йому вдалося досягти згоди уряду на в'їзд до Підкарпатської Русі єпископа Веніаміна (Федченкова), який протягом восьми місяців постійно перебував на Закарпатті, здійснюючи керівництво місцевими православними громадами³²⁰.

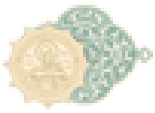
Єпископ Досіфей намагався перехопити ініціативу у архієпископа Савватія. Ще в квітні 1923 року він звертався до голови руських приходів у Західній Європі митрополита Євлогія (Георгієвського) з проханням відрядити до Підкарпатської Русі єпископа Сергія (Корольова), який з весни 1922 року мешкав у Празі. Проте митрополит Євлогій, побоюючись конфлікту з чехословацькою владою, не задовольнив це прохання³²¹.

³¹⁸ Чеський переклад Томосу див.: Grigorič V. Pravoslavná církev v Republice československé. Praha, 1926. S. 121–123.

³¹⁹ Grigorič V. Pravoslavná církev ve státě Československém. Praha, 1928. S. 67. Див. також лист Міністерства освіти ЧСР до Чеської релігійної православної громади в Празі від 10.04.1923. NA fond Ministerstvo školství a kultury (далі — MŠK) — osobní spisy, karton 202, Archiepiskop Sawatij Vrabec, č. 40057/1923. Копія листа збереглася також у: AMZV, sekce II, karton 60, složka «Československá pravoslavná církev. Organizace 1922–1923», č. 66185 — III — 1923.

³²⁰ Докладніше див.: Бурга В.В. Єпископ Веніамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов // Церковь и время. 2004. № 1 (26). С. 214–271. Данилець Ю.В. Діяльність єпископа Веніаміна (Федченка) на Підкарпатській Русі (1923–1924 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород, 2008. Вип. 21. С. 23–27.

³²¹ Бурга В.В. Єпископ Веніамин (Федченков) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов // Церковь и время. 2004. № 1 (26). С. 227–230.

Слід зазначити, що далеко не всі православні громади Закарпаття визнавали канонічну владу архієпископа Савватія. Значна частина віруючих заявила про намір зберегти зв'язок із Сербською Церквою. Тому діяльність архієпископа Савватія, підтриманого владою, фактично призвела до церковного розколу. При цьому протягом 1923 — першої половини 1924 рр. Сербська Церква фактично була позбавлена можливості продовжувати свою діяльність на території Підкарпатській Русі.

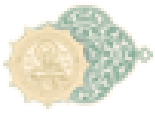
Архієпископ Савватій користувався, перш за все, підтримкою Міністерства освіти ЧСР. Вагому підтримку йому також надало Міністерство закордонних справ. Саме рішенням міністра закордонних справ Е. Бенеша було дозволений в'їзд до ЧСР єпископа Веніаміна. Підтримка, надана чеськими урядовцями прибічникам Константинопольського Патріархату, викликала занепокоєння в югославських політичних колах. Протягом 1923 року посол ЧСР у Белграді Ян Шеба неодноразово писав до Праги, що сербська суспільна думка налаштована різко проти конфесійної політики чехословацького уряду. Наприклад, у своєму звіті від 19 липня Шеба повідомляв, що у Королівстві СХС місію СПЦ в Чехословаччині вважають питанням державного престижу, і тому перешкоди, які уряд ЧСР ставить перед громадами сербської юрисдикції, можуть суттєво погіршити взаємини між двома державами³²². 19 листопада він також повідомляв, що у приватній бесіді з ним міністр сповідань Королівства СХС Воїслав Янич відверто заявив: «Дії чехословацького уряду в питанні православ'я можуть мати небажаний вплив на членів уряду СХС, зокрема, на прем'єр-міністра Пашича, який сильно підтримує єпископа Досіфея»³²³.

Зрештою, 26 листопада Ян Шеба надіслав до МЗС ЧСР детальний звіт, у якому на двадцяти сторінках виклав своє бачення перспектив розвитку Православної Церкви в Чехословаччині. Він підкреслював, що Сербська Церква є в Королівстві СХС однією з найвпливовіших суспільних сил. І тому протидія чехословацького уряду місії СПЦ в Підкарпатській Русі можуть призвести до дипломатичного конфлікту між ЧСР та Югославією. Аби цього не допустити, Шеба пропонував, по-перше, негайно вислати з території Закарпаття єпископа Веніаміна; по-друге, сприяти досягненню угоди між єпископом Гораздом та архієпископом Савватієм; і, по-третє, у співпраці з Белградом створити передумови для проголошення автокефалії Православної Церкви в ЧСР³²⁴.

³²² AMZV, sekce II, karton 60, složka «Československá pravoslavná církev. Organizace 1922–1923», č. 127725 — III — 1923.

³²³ AMZV, sekce II, karton 60, složka «Československá pravoslavná církev. Organizace 1922–1923», č. 198812 — III — 1923.

³²⁴ AMZV, sekce II, karton 60, složka «Československá pravoslavná církev. Organizace 1922–1923», č. 212646 — III — 1923. Див. також: NA PMR, karton 142. Svazek 6. Č. 140/263 S — 1924.

Така категорична позиція посла ЧСР у Белграді змусила МЗС більш уважно поставитися до ситуації, яка склалася в Підкарпатській Русі.

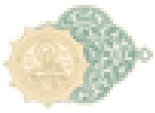
У січні 1924 року Едвард Бенеш відвідав Белград, де провів переговори з міністрами закордонних справ Королівства СХС та Румунії. Користуючись цією нагодою, єпископ Досіфей влаштував зустріч Е. Бенеша з міністром сповідань Королівства СХС В. Яничем. На ній також були присутні посол Королівства СХС в Празі Любомир Нешич, посол ЧСР в Белграді Ян Шеба та сам єпископ Досіфей. Зустріч відбулася 12 січня у белградському готелі «Палас». Її учасники обговорили конфесійну ситуацію в ЧСР та досягли домовленості про відновлення діяльності Сербської Церкви на території Чехії, Моравії та Підкарпатської Русі. Також Е. Бенеш запевнив сербську сторону, що найближчим часом єпископ Веніамін залишить Чехословаччину. Зі свого боку представники Королівства СХС дали гарантії, що будуть намагатися якомога швидше створити в Чехословаччині повністю незалежну (автокефальну) Православну Церкву³²⁵.

Ці домовленості стали початком нових суттєвих змін в конфесійній ситуації як у ЧСР в цілому, так і в Підкарпатській Русі зокрема. У квітні 1924 року єпископ Веніамін на вимогу Міністерства закордонних справ переїхав із Закарпаття до Праги, а 8 травня виїхав з Праги до Белграда і більше до Чехословаччини не повертався³²⁶. Влітку 1924 року до ЧСР знову прибув єпископ Досіфей та відновив свою діяльність в Підкарпатській Русі. Проте, подолати юрисдикційний розкол йому, на жаль, не вдалося. Архієпископ Савватій відмовився перейти до юрисдикції Сербської Церкви і до кінця життя (†1959) підпорядковувався Вселенському Патріарху. Частина православних громад Закарпаття також продовжувала визнавати канонічну зверхність владики Савватія. Однак державні органи ЧСР з грудня 1925 року визнавали на території республіки лише церковні громади сербської юрисдикції. Громади, підпорядковані архієпископу Савватію (до речі, як і церковні громади російських емігрантів), існували в ЧСР як релігійні організації, невизнані (хоча й не заборонені) державою. З 1928 року за громадами сербської юрисдикції було визнано право на отримання державних дотацій та заробітної платні для духовенства. Парафії ж константинопольської юрисдикції не отримували від держави ніякої підтримки.

Однак і в стосунках між Чехословацькою владою та православними громадами сербської юрисдикції були певні проблеми. У серпні

³²⁵ Лист з МЗС ЧСР до Посольства ЧСР при Папському престолі від 19.01.1924. AMZV, sekce II, karton 60, složka «Československá pravoslavná církev. Organizace 1924–1925», č. 18199 — III — 1924. Докладніше див.: Бурега В. В. Єпископ Веніамін (Федченко) и православное движение в Закарпатье // Церковь и время. 2004. №1 (26). С. 257–259.

³²⁶ Бурега В. В. Там само. С. 259–261.

1924 року єпископ Досіфей прибув на Закарпаття та продовжив працювати над створенням місцевих церковно-адміністративних органів. 2 жовтня в Хусті він провів зібрання духовенства, на якому було прийнято рішення про створення духовної консисторії. Та це зібрання було скликане без попередніх консультацій з державними органами. Крім того, у підготовці зборів активну участь брав О.Ю. Геровський. У підготовленому ним тексті листівки, якою запрошували священників на збори до Хуста, були відверто античеські заяви. Наприклад, в ній було таке: «Нашлися люди, которые хотят за Юдин грош и за панску ласку передати нашу церковь чешским панам в Праге... И нам не треба теперь попов, хотя бы они и назывались православными, которые будут служить пражским панам, а не русскому народу... На сем собрании покажется, кто из священников хочет служить церкви и народу, а кто хочет лизати ноги чужим панам в Праге»³²⁷. Ця листівка та факт співпраці єпископа Досіфея з Геровським (якого Прага вважала одним із найголовніших своїх ворогів на Закарпатті) знову погіршили стосунки між СПЦ та урядом ЧСР. Як Міністерство освіти, так і МЗС ЧСР прийшли до висновку про небажаність подальшого перебування єпископа Досіфея на території Чехословаччини³²⁸. Наприкінці жовтня 1924 року він повернувся до Сербії, і, хоча до 1926 року формально лишався делегатом СПЦ в Чехословаччині, реально втратив можливість відвідувати Закарпаття. Остаточно від обов'язків делегата владики Досіфея відмовився 25 листопада 1926 року³²⁹. З 1927 до 1931 року до Підкарпатської Русі делегували інших представників СПЦ³³⁰.

6 червня 1929 року Рада Міністрів ЧСР затвердила статuti Чеської та Карпаторуської православних єпархій сербської юрисдикції³³¹. Якщо Чеську єпархію було офіційно відкрито у вересні того ж року, організаційне оформлення Карпаторуської єпархії затягнулося аж до 1931 року. Це було пов'язано з відсутністю серед місцевого духовенства гідних кандидатів для єпископської хіротонії. Зрештою, уряд ЧСР дав згоду на висвяту для Закарпаття сербського кандидата. 30 листопада 1931 року в Белграді архімандрита Дамаскіна (Гранічки) звели в сан єпископа Мукачівсько-Прешовського та направили для служіння в Підкарпатську

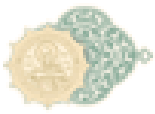
³²⁷ Примірник документу зберігся у: AMZV, sekce II, karton 60, složka «Československá pravoslavná církev. Organizace 1924–1925», č. 167888 — III — 1924. Цитовано зі збереженням лексичних особливостей оригіналу.

³²⁸ AMZV, sekce II, karton 60, složka «Československá pravoslavná církev. Organizace 1924–1925», č. 174084 — III — 1924.

³²⁹ Marek P., Burcha V. Op. cit. S. 331.

³³⁰ У цей період делегатами СПЦ на Закарпатті були: у 1927–28 рр. — єпископ Іриней (Чирич), у 1928–30 рр. — єпископ Серафим (Йованович), у 1930–31 рр. — єпископ Йосиф (Цвієвич).

³³¹ Їх текст див.: Bušek Vratislav, Hendrych Jaroslav, Lašotka Karel, Müller Vaclav. Československé církevní zákony. Díl II. Praha 1931. S. 1223–1262.

Русь³³². Він став першим Карпаторуським єпископом з часів закриття єпархії у XVIII столітті.

Єпископ Дамаскін перебував на Карпаторуській кафедрі до 1938 року. Його хіротонія фактично завершила складний процес формування адміністративних органів Православної Церкви в Підкарпатській Русі. Як бачимо, Чехословацький уряд був важливим чинником цього процесу. Також можна казати, що на початку 1930-х років остаточно сформувалася модель стосунків між урядом ЧСР та Православною Церквою, і функціонування цієї моделі простежується протягом 1930-х років.

Державно-церковні стосунки у 1930-х роках

Після призначення на Закарпаття постійного єпископа основними напрямками співпраці Церкви та державних органів були будівництво на Закарпатті нових православних храмів та вирішення проблеми матеріального забезпечення православного духовенства.

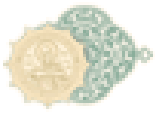
Однією з найгостріших проблем церковного життя Закарпаття в даний період була проблема храмових приміщень. Значну кількість храмів, силоміць відібраних в уніатів на початку 1920-х років, потім повернули Греко-Католицькій Церкві. У багатьох населених пунктах православні відправляли богослужіння в тимчасових приміщеннях. Усе це спонукало до будівництва нових церков. Незважаючи на те, що більшість православного населення краю складали незаможні селяни, темпи храмового будівництва на Закарпатті протягом 1920–30-х рр. не можуть не вражати. За період з 1926 до кінця 1930-х років в Підкарпатській Русі було побудовано близько 140–150 нових православних храмів³³³. А якщо згадати про світову економічну кризу, яка прийшла до Чехословаччини на межі 1920–30-х років, то ця цифра вражає ще більше.

Державні органи влади, добре усвідомлюючи, що поява нових храмів є необхідною умовою подолання міжконфесійного протистояння в регіоні, намагалися сприяти будівництву православних церков. Наприклад, з другої половини 1920-х років місцева влада заохочувала створення дерев'яних храмів, надаючи для цього будівельні матеріали або зі знижками, або навіть безкоштовно. У 1931 році Міністерство освіти виділило 1 643 000 крон на підтримку будівництва православних церков. Губернатор мав розподілити ці кошти між громадами на підставі їхніх прохань. Проте, враховуючи кількість парафій, що потребували матеріальної допомоги, очевидно, що ця сума була недостатньою³³⁴. Тому храми на Закарпатті з'являлися переважно завдяки самовідданій праці самих православних віруючих.

³³² Пено В., Розинская М. Дамаскин (Грданичкий), митрополит Загребский // Православная энциклопедия. М., 2006. Т. XIII. С. 689.

³³³ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 353.

³³⁴ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 354–355.

Ще однією проблемою Православної Церкви в Підкарпатській Русі було матеріальне забезпечення духовенства. Закон «Про упорядкування заробітної платні духовенству церков та релігійних організацій, визнаних державою» від 25 червня 1926 року та постанова уряду ЧСР «Про виплату заробітної платні духовенству» від 17 липня 1928 року визнали за православним духовенством не території ЧСР право на отримання державної платні (так звана «конгруа»). Однак це стосувалося лише тих священнослужителів, які мали належний рівень освіти. І якщо в Чехії та Моравії прийняття вказаних постанов означало для більшості православних священників вирішення проблеми заробітної платні, то ситуація на Закарпатті була абсолютно протилежною.

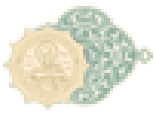
Свого часу і архієпископ Савватій, і єпископ Веніамін, і єпископ Досіфей зводили в Підкарпатській Русі у священний сан кандидатів без урахування рівня їхньої освіти. Однак «конгруа» в повному обсязі можна було надавати лише священнослужителям, які склали державний іспит на повну середню освіту. Ті, хто закінчив шість класів середньої школи, могли отримувати дві третини від встановленого об'єму платні. А ті, що мали чотири класи освіти, отримували лише третину конгруа (§1, п. 4 закону від 25.06.1926). За інформацією віце-губернатора Підкарпатської Русі станом на початок 1925 року в регіоні мешкало близько 100 православних священників. З них 10% мали вищу освіту, 10% — середню освіту, 15% — освіту на рівні чотирьох класів міщанської школи, а решта (тобто 65%) — на рівні 1–2 класів³³⁵. За інформацією сербського церковного керівництва в 1927 році кількість неосвічених священнослужителів становила на Закарпатті 67 чоловік³³⁶. Таким чином більше половини місцевого духовенства не мали права на державну зарплатню.

Крім того, Православна Церква потребувала державних дотацій і на свої адміністративні потреби (утримання канцелярії єпископа тощо). Ці дотації, хоча і надавалися Церкві, але були замалими. Це змусило єпископа Дамаскіна разом з єпископом Чеським та Моравсько-Сілезьким Гораздом (Павліком) подати до Президії Ради Міністрів ЧСР меморандум «Про остаточне вирішення питання про державні дотації Православній Церкві в Чехословаччині». Документ датовано 28 квітня 1932 року³³⁷. Автори меморандуму просили уряд підвищити розмір державних дотацій на адміністративні потреби Церкви. Крім того, єпископ Дамаскін особливо звернув увагу урядовців на проблему матеріального забезпечення закарпатського духовенства. Оскільки, з його погляду, у найближчі 10–15 років навряд чи можна було вирішити проблему освітнього рівня місцевого духовенства, владика пропонував пом'як-

³³⁵ Marek P., Burcha V. Op. cit. S. 352.

³³⁶ NA MŠANO, karton 3909, č. 94614/1927.

³³⁷ NA PMR, karton 498, složka «Zpravy o činnosti pravoslavné náboženské obce v Praze (1920–1941)», č. 1962/1133/S/32.

шити вимоги закону і встановити фіксований розмір державної платні для священників Закарпаття, що не мають належної освіти.

Рішення з приводу меморандуму уряд прийняв лише 22 липня 1933 року. Розміри дотацій було підвищено, і з 1934 року Карпатурська єпархія отримувала щороку по 320 000 крон на адміністративні потреби (протягом 1930–1932 років така дотація становила 100 000 крон щороку), а на потреби єпископів виділялося 48 000 крон (в 1929–1931 роках ця сума становила 36 000 крон, а в 1932 — 24 000 крон)³³⁸. Однак пропозиція єпископа Дамаскіна про встановлення мінімальної платні для священників, що не мають освіти, не знайшла підтримки в державних органах.

Таким чином, Карпатурська єпархія Сербської Православної Церкви протягом 1930-х років мала досить конструктивні стосунки з урядом ЧСР, що допомагало вирішувати найважливіші проблеми церковного життя.

Слід також зазначити, що, хоча архієпископ Савватій і втратив державну підтримку ще в середині 1920-х років, однак не припинив своєї діяльності в Підкарпатській Русі. Він продовжував регулярно відвідувати регіон, намагаючись зберегти тут свій вплив. Він також видавав свої звернення до закарпатської пастви, в яких закликав не підкорятися представникам Сербської Церкви³³⁹. Місцеві органи влади розглядали такі дії архієпископа Савватія як цілком деструктивні та неодноразово зверталися до уряду ЧСР з проханнями заборонити Празькому архієпископу відвідувати Підкарпатську Русь³⁴⁰. Нарешті, у лютому 1932 року Міністерство освіти підтримало ініціативу місцевої влади та звернулося до органів внутрішніх справ в Ужгороді з проханням не дозволяти архієпископу Савватію втручатися в церковні справи Закарпаття³⁴¹.

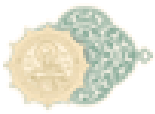
Коли на початку квітня 1932 року архієпископ Савватій знову прибув до Підкарпатської Русі, його запросили до поліцейського відділення, де було складено протокол. У цьому документі йшлося, що Празького архієпископа офіційно повідомили про те, що він має припинити свою церковну діяльність на Закарпатті. Та у відповідь Савватій заявив, що він є громадянином Чехословачії і має право вільно пересуватися територією республіки. Також він заявив, що вважає своїм пастирським

³³⁸ Лист Міністерства фінансів до Міністерства освіти ЧСР від 19.05.1933 (č. 51561/31-I/2b). NA PMR, karton 498, složka «Pravoslavná obec náboženská v Praze 1932–1941».

³³⁹ Його послання від 07.01.1927 та 07.02.1927 нам вдалося знайти в особистому архіві архімандрита Андрія (Коломацького), що зберігається у храмі Різдва святого Іоанна Хрестителя в Румбурку (Чехія).

³⁴⁰ Див., наприклад, лист Громадянського правління Підкарпатської Русі до Міністерства освіти ЧСР від 23.06.1928. NA MŠANO, karton 3909, č. 87137/1928.

³⁴¹ NA MŠK — osobní spisy, karton 202, Archiepiskop Sawatij Vrabec, č. 61706/1932.

обов'язком відвідувати ті церковні громади, які визнають над собою його канонічну владу. Парафії ж інших юрисдикцій він не відвідує. Політичне правління Підкарпатської Русі звітувало тоді в Прагу, що всьому місцевому духовенству константинопольської юрисдикції було запропоновано або перейти до сербської юрисдикції, або скласти з себе духовні повноваження³⁴². Однак припинити діяльність архієпископа Савватія на Закарпатті державним органам влади так і не вдалося. Громади його юрисдикції продовжували діяти в регіоні протягом всього міжвоєнного періоду.

Оцінити кількість пастви архієпископа Савватія на Закарпатті в 1930-ті роки досить важко. Офіційної статистики з цього приводу не існує. Відомо, що коли 1927 року до Підкарпатської Русі в якості делегата СПЦ прибув єпископ Іріней (Чирич), він закликав усе місцеве православне духовенство скласти присягу на вірність Сербській Церкві. Тоді таку присягу погодилися скласти 80–85% священнослужителів³⁴³. Отже переважна більшість місцевого духовенства визнавала сербську юрисдикцію. Та прибічники Празького архієпископа усіляко намагалися зависити свою кількість. Наприклад, 22 липня 1936 року до МЗС ЧСР було подано меморандум, в якому повідомлялося, що архієпископу Савватію на Закарпатті підкоряється 10 церковних громад (7 парафій та 3 монастирі), в яких служить 40 священнослужителів. Загальна кількість віруючих, що входили до цих громад, оцінювалася в документі в 20 000 чоловік. Меморандум було підписано 8 священниками та 12 мирянами³⁴⁴. Цей документ переправили з МЗС до Міністерства освіти, яке у своєму відгуку зазначало, що реальна кількість послідовників Савватія на Закарпатті становить лише кілька сотень чоловік, а зовсім не 20 тисяч³⁴⁵.

Висновки

Підводячи підсумок, слід зробити кілька висновків принципового характеру.

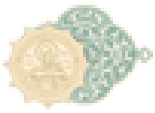
Чехословацький уряд після приєднання Закарпаття до ЧСР не мав чіткої концепції конфесійної політики в цьому регіоні. Тому православний рух, що почався тут вже у 1919 році, розвивався цілком стихійно. Держава не змогла подолати «релігійну війну», що точилася у Підкарпатській Русі на початку 1920-х років. Приїзда сюди делегата Сербської Церкви також спочатку не дав бажаних результатів. Регіон потре-

³⁴² Лист Земського політичного правління Підкарпатської Русі до Міністерства освіти ЧСР від 30.05.1932. NA MŠK — osobní spisy, karton 202, Archiepiskop Sawatij Vrabec, č. 78074/1932.

³⁴³ Marek P., Bureha V. Op. cit. S. 334.

³⁴⁴ NA MŠANO, karton 811, č. 129292/1936.

³⁴⁵ NA MŠANO, karton 811, č. 91885/1936.

бував постійної присутності православного єпископа, але кандидатів на цю посаду серед місцевого населення знайти не вдалося, тому рух і надалі зберігав свій стихійний характер. Спроба вирішити проблему шляхом висвяти архієпископа Савватія призвела лише до погіршення ситуації. До протистояння православних та греко-католиків додалося ще й протистояння прибічників двох канонічних юрисдикцій (константинопольської та сербської). Також висвята архієпископа Савватія та поширення його канонічних повноважень на територію Закарпаття призвели до суттєвого ускладнення відносин між ЧСР та її союзником — Королівством СХС. І хоча у 1924 році чехословацький уряд дав змогу Сербській Церкві поновити свою місію в Підкарпатській Русі, повністю подолати «савватієвський розкол» виявилось неможливим.

Та згодом владі ЧСР у співпраці з представниками Сербської Церкви все ж вдалося створити ефективну модель державно-церковних стосунків, яка функціонувала протягом 1930-х років. За підтримки держави Православній Церкві вдалося частково вирішити проблему будівництва нових храмів. Також суттєвою була матеріальна підтримка Церкви з боку держави.